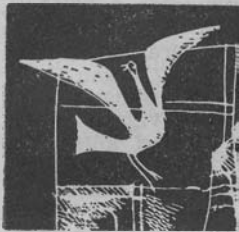

„Hogy az ének öröm lehessen megint”

1. A vers esztétikumának sokféle funkciót kell magában hordania. El ugyanakkor a mai költőkben a kétely is a vers (és a nyelv) lehetőségei iránt. Ebben a kettős szorításban mintha az úgymond öntörvényű *vers* (műalkotás) létmódja is módosulást szenvedne. A töredékesség, kísérletezés és önmagára irányultság is előtérbe kerül, s ezért inkább beszélhetünk a totalitást helyreállítani próbáló kísérletek sorozatáról, új *költészet*ről, illetve a költészet újabb dimenzióiról, amire a gondolatok sokszólamúsága, egy komplex utalásos és asszociációs rendszer működtetése, az élettel való kapcsolatkeresés stb. a jellemző. Az ún. költői rendszerek és rendszerszerűen meg-

szerkesztett verseskönyvek ideje is a mai. Az irodalomtudomány pedig nem ad tudományos támpontokat a költészet megközelítéséhez; mindössze az „öntörvényű”, mondhatni klasszikus műalkotás sajátosságainak feltárására vállalkozik.

Mi lehet tehát a dolga a mai költészetre reflektáló írásnak (kritikának)? Az bizonyos, hogy nem receptek előírása vagy versek újraköltése (volt rá példa!), szimplifikáló értelmezése. „Terméketlen vállalkozás a művet valami tisztán explicitre visszavezetni, mert ekkor *azonnal* nincs mit mondani róla, és a műnek nem lehet az a szerepe, hogy némaságra ítélje olvasóit.” (Roland Barthes: *Válogatott írások*. Budapest, 1976. 235.) Talán a továbbgondolást kell vállalnia, hiszen ma már nyilvánvaló, hogy író és kritikus „ugyanabban a nehéz helyzetben talál egymásra, ugyanaz a tárgy néz velük szembe: a nyelv”. (I. m. 216.) Követni a gondolatok és asszociációk útját egy adott verseskönyvön vagy költészetben belül.

2. Sokaknak a gyermekkor személyes tapasztalataként adatott meg a háború. Ez nem kiváltság — tény, ami döntő módon meghatározza különösképp egy olyan szubjektív költői szemléletet, mint a Hervay Gizelláé:

*Bombák zörejével szívünkben,
szorongva a teli tál étel előtt,
kezünk kinyújtjuk, visszkapjuk,
nézzük a levest elgőzölgögni.*

(Zuhanások)

A legtermészetesebb életmegnyilvánulásainkat is (háborús) riadalom, félelem kíséri; gesztusainkat is már ama borzalmas emlékek határozzák meg.

A fent idézett mondat referencialitása mondhatni azonos a befogadóban: azonos vagy hasonló emlék- és élményvilágot konnotál. A Hervay-versek* szinte állandó motívuma a „saját múlt roskasztó öröksége” (Láng Gusztáv). Ez a múlt szokatlan, különös világként teremődik újra verseiben. Különös az élet rendje, a tapasztalatok, az életismeret átadása is nemzedékről nemzedékre. Üzeneteik kimondatlanok: „valakihez mindig hozzátűődnek, / s az indul szótlannul / kimondatlan szavakkal szavaiban.” Aki pedig nem érti meg a kimondatlan üzenetet, „annak a szava is / néma marad.” Elsüllyedt föld ez a világ, ahogy a költő nevezi, amelynek „arkhéi”: sár, föld, ég, nap, szó. Íme, hogyan építkezik a költő (valamikor létező) reális táj- és művészi elemekből: „Két kiszikkadt kút nézi egymást vakon. / Minden moccanatlan. [...] Konok babonák, gyűlölködés, / villámcsapta szerelmek, / megszállott tüzes kerekék / a síkos agyagon.” Nyilvánvaló tehát, hogy ez nem a költő élményvilága — ez a világ a költő verseinek a világa, a verseiben *megteremtett* új (öntörvényű) világ. A leírás jelzésszerű, képzettársításos: „Végállomásról a vonat, / visszafordul a gondolat.”; vagy: „Kifordul a krumpli a földből, / kifordul a szó a szájból.” Van kiút azonban e mozdulatlanlanságból: „Ég vagy föld, vagy gondolat, / valami mozdul. / Kitépi magát a sárból / és véresen a világba löki magát. // Felfakad az idő a föld alól / és a kutakban felbukkan az arcunk.” Ilyen.

3. És benépesíti az elsüllyedt földet a költő: „Jönnek az idegenbe tántorgók / akik meghalni sem térhetek haza [...] jönnek benépesíteni a múltat / hogy lakható

* Zuhanások. Oratórium három hangra. Kriterion Könyvkiadó. 1978.; A mondat folytatása. Válogatott versek. Magvető Könyvkiadó. Budapest, 1978.

legyen a gyermekkorunk // jaj jönnek televénynek / hogy süsse talpukat a föld / hogy szavunk nélkülük ne lehessen / tekintetünk ne menekülhessen / más háborúba idegenbe / más időbe más ég alá.“ Benépesíti, mert reméli talán, hogy ezek a valamikor kitántorgott ősök a megtartó erőt jelenthetik majd.

Szülőföldet, gyermekkort nem választhatunk — ez eldöntetik születésünk előtt —, de keressük: minden vágyunk az, hogy megtaláljuk és meghatározzuk. „Nem tudjuk megszokni a súlytalanságot! / Kell egy hely [...], ahol megállhatunk, / ahonnan mindent beláthatunk —.“

Hogyan határozható meg ez az egyetlen hely? — kérdezzük, talán a költővel, az *Itt című* nagyhorderejű költői kompozícióját olvasva. Melyik az a hely, ahonnan — mint „az örült napraforgó“ — a jövőnek fordulhatunk? A napraforgó szemei ugyan kiperegnek; „de csak áll / konokul / arccal a jövőnek fordítva / vakon.“

4. Ez a *vágy*. De az már *tény*, hogy „Egyedül maradsz / még a visszhang / sem tér vissza hozzád“, és a négy falat építet — az értelemnek. Ez lehet a vigasz a falak építésében. És tény, nyugtalanító, de olyan, amellyel számolni emberi kötelesség, hogy csak véletlen, hogy „épp a földön élsz“, és — figyelmeztet a költő — számolnod kell azzal, hogy bármikor leteríthet „az idomított / szerelem / századunk / modern fegyverneme“. Talán épp ez az egyetlen létezés, hogy úgy mond, minden lehetséges, termeli ki az egyénből az „ellenanyagot“ is — a makacs ragaszkodást az otthonhoz és biztonsághoz. Az ember mindenütt otthon akar lenni. Lukács idézi egy helyütt Novalist: „A filozófia tulajdonképpen honvágy, az a vágy, hogy mindenütt otthon legyünk.“ Ha így van, akkor a filozófia, ilyen szempontból is, nélkülözhetetlen szükségletünk kell hogy legyen.

Ha következetesek vagyunk, akkor el kell fogadnunk a költői látomást: „látom magam / a közös gödörben / Európa mélyén // ahol ott se voltam.“ A költő következetes akkor is, amikor ilyen kérdés elé állít: „Mi lesz ha a füst / ami eloszlott / szívünkben észrevétlenül / újra összeáll [...] és hamuval telik meg / szemünk és a szánk // és minden szavunk?“ A kérdéseket nem feloldanunk kell — a költészetnek helyesen kell feltennie a kérdéseket. A jó kérdés szerepe talán a primitív ember vadászjelenet-rajzához hasonlítható. Ebben az értelemben: „Mindnyájan / a barlang falára / rajzolt nyilakkal / öljük meg előbb / a vadat.“

Az alábbi nem kérdés, „csak“ felelős megnyilatkozás: „kétezer év / akasztófával [...] a kín áhitatában // mi jöhet még? // valakit ma is befalaznak / hogy le ne omoljon az ég.“ Az áldozat szükségessége? Emlékeztet a költő. Az őselemek poézise az *Emléktelenül* című vers: föld, élet, szerelem, halál. S mégis mögöttes érezzük az embert — és az élet választását: „Emléktelenül, / ebben a húszezer éves jelenben, / kezemben kő volt, atomok, / atomok nyitott kezemben. / Sugárzó kezem, merre vagy? / Sugárzó világ kezemben. / Sugárzó bolygóm, merre vagy? / Sugárzó szerelem, te ments meg!“ Hiszen „csak az élet egésze elég erős az iszonyat ellen“. A költő már-már programszerűen vallja: „minden gondolatommal lázítok az emberiség félelmei ellen, félig kimondott mondatai ellen, amelyek meghalnak az időben... Hogy az ének öröm lehessen megint, mint arcod érintése arcomon.“ Igen, mert — folytathatjuk Szilágyi Domokos sikolyával — „azértsem igaz, sose volt, / hogy az élet megdöglik, és / nem igaz, hogy halott a holt —“ (*Halál árnyéka*).

5. S lázít a közöny ellen, az emberi kapcsolatok dehumanizálódása, elszemélytelenedése, kiürülése ellen. A dolgok ugyanis itt történnek meg, közvetlen közelünkben, s különös módon „senki sem figyel rá“ — hiába lánkol akár a máglya is közöttünk, életünkben! Minden, még az emberi bensőséget is behálózó irányított tömegkommunikáció majd közli a „hírt“. Minden életjelenség először átszűrődik egy bonyolult közvetítéshálózaton, és hírként érkezik vissza hozzánk. A „premier plan“ senkit sem érdekel. Miért?

*Máglyafüst? Jövő?
Megmutatják majd
az ujjlenyomatát.*

(Máglya)

Nem nyugodhatunk bele! Hiszen csak az életre vagyunk alkalmasak. „Nekem nem vigasz a szertartás a halálom után, / a végtelen, ahol már nem lehetek jelen. / Nem vigasz az indok, hogy miért nincsen / megbízatásom az életre, ami illet, / az egyetlenre, amire alkalmas vagyok.“ A költő másutt félreérthetetlenül jelenti ki, hogy

*Születtem, mint más. A felelőséget
vállalom. Közép-európai
számítás szerint.*

(Ürlap)

6. „évek rácsai közt / az emlék elfeketül“? Inkább átminősül egy kitágított pillanat keretében, ott, „ahol nincs te és én, / csak mi vagyunk, / nincs múlt és jövő, csak jelenlét“. S ebben a jelenlétben jelen vannak a lét tragikus „csapásai“ is. Szász János figyelmeztet, hogy a *Zuhanásokban* Hervay a lét tragikus dimenzióinak művészi ábrázolására vállalkozott, ami azonban nem azonosítható a költő pesszimista létfelfogásával (*A Hét*, 1978. 41.). „A marxizmus történelmi optimizmusa — írja Szász — nem zárja ki a tragikus csapások jelenvalóságát az emberiség történetének sem múltbeli, sem jövőbeli folyamatából, sőt messzeemenően azok törvényszerűségét állítja, optimizmusa pedig abban testesül meg, hogy föltérképezi a társadalmi lét emberszabású alternatívája lehetőségeinek törvényszerűségeit. [...] A modern líra tragikus dimenziói ennek az alternatívának az emberi igényét tükrözik.“ Sokkal inkább a létérzékelés olyan válfajáról van szó, amelyre a létélmény erős izzásfoka és az árnyalatok iránti rendkívüli fogékonyság a jellemző. Ez azonban nem tételez semmilyen légies absztrakciót: nagyon is földi tényekről jut asszociációk útján az egyetemesig, hogy *megteremtse* a maga világát.

7. „Csak az él, ki társra talál. / Szótlanom, egytelenem, / tenyered tenyere-men.“ Íme, a legbensőbb érzelmek minden érzélgősség nélküli megfogalmazása! A társ, ahogy a költő mondja, egy teljes világegyetem. Társra találsz, ha azt a szót megtalárod: kommunikáció — amit ő keresett, de nem talált meg; azt a szót, amire szüksége van, hogy eljuthasson önmagáig — hogy valóban teljes világegyetem lehessen. S mindezt annak tudatában tudatosítjuk, hogy: „Ujjaink közt az elmúlással / varrjuk el a köldökzsinórt.“ S a másik tény tudása sem kisebb súlyú az előbbinél: „A megválthatatlan ég alatt / kihordja Mária a keresztet. / Nem a keresztet akarja Mária, / megszülni akarja a Fiút, / a Fiút megszülni akarja, / megváltani a keresztől a Fiút.“ Néhány oldallal arrább pedig ezt olvassuk: „Mária ölében tartja a Fiút, / ölében tartja a halált.“

De térjünk vissza a mítosztól a személyes emlékek köréhez, mert, amint már jeleztük, Hervaynál a gyermekkorok, pontosabban a gyermekkor hiányának — „Ki-vándorol a gyermekkorom“ — meghatározó a jelentősége, a személyiség alakulásának vonatkozásában is. Íme egy emlékkocka és az, ahová ettől eljut a költő:

*Kire hull a feldobott picula?
Az lesz a hunyó.
A hunyót halántékon éri
egy repeszdarab.*

— — — — —
*Aki hunyó volt,
és nem az ő halántékát érte a repesz.*
— — — — —
*minden piculára felteszi életét,
és addig dobja az égre, míg odaragad.*

(Zuhanások)

A jelenidejüként megidézett emlék és annak költői általánosítása figyelhető meg másutt is: „Kihegyesedik a kislány térde / a kukoricán“ — „Kihegyesíti térdünk az alázat.“

Átélve a történelem és a maga hétköznapjai minden fájaldalmát, a társkeresés gyötrelmeit és a társratalálás örömét, mítoszokat teremtve (újra), az emberhez méltó létet követeli — „Benn a helyünk a csillag közepében!“ —, s hirdeti az átélte emberi tragikum felemelő, katartikus szerepét:

*Egy cafatnyi ég
fogunk között
elvérző remény,
és mégis fölfelé visz
minden zuhanás.*

(Zuhanások)

Az emberi méltóság felé. Ez is létezés mód! Létezésünk módja?